

Etymologiczne a realne znaczenie wyrazów

- [Wprowadzenie](#)
- [Przeczytaj](#)
- [Audiobook](#)
- [Sprawdź się](#)
- [Dla nauczyciela](#)

Bibliografia:

- Źródło: Wiesław Boryś, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków 2005, s. 538.
- Źródło: *Ortyłe z rękopisu Biblioteki Baworowskich tzw. Maciejowskiego*, [w:] *Biblioteka zabytków polskiego piśmiennictwa średniowiecznego*, Kraków 2006.
- Źródło: Tadeusz Milewski, *Językoznawstwo*, Warszawa 1975, s. 201–202.

Etymologiczne a realne znaczenie wyrazów

Wyrazy

Źródło: Pixabay, domena publiczna.

Jak wszystko w języku, także znaczenia wyrazów ulegają niekiedy zmianie. Odkrywanie wcześniejszych znaczeń nie jest tak proste, jak mogłoby się wydawać: to efekt pracy badawczej uwzględniającej historię języka, dialektologię oraz analizę porównawczą z innymi językami. Dział językoznawstwa badający pochodzenie wyrazów nazywa się etymologią.

Twoje cele

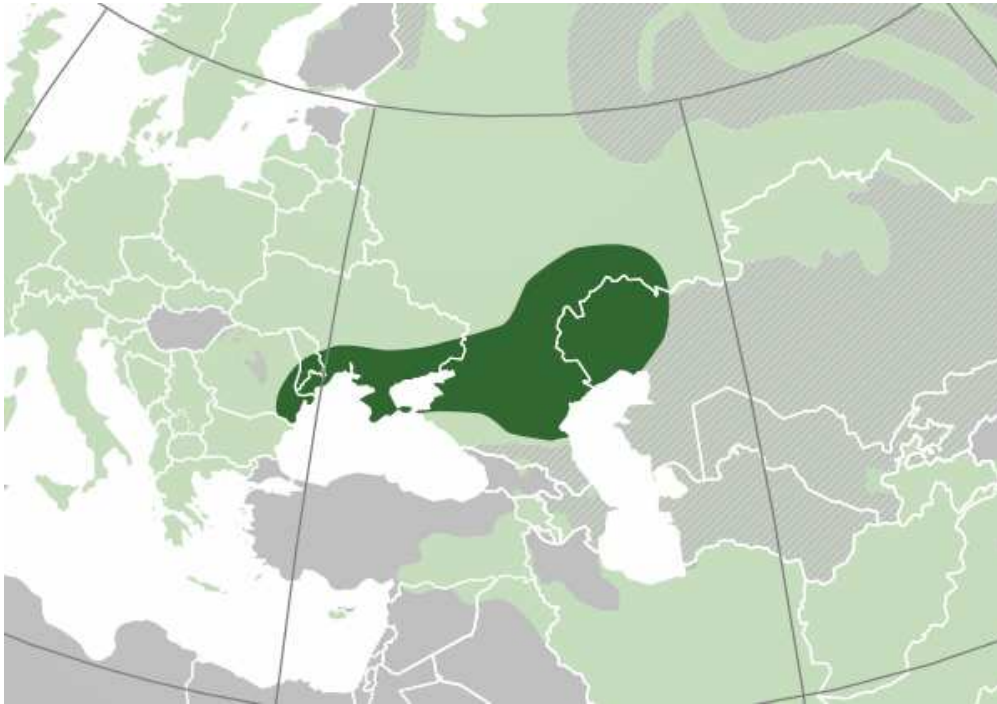
- Poznacz definicje etymologicznego i realnego znaczenia wyrazu.
- Rozróżnisz etymologiczne i realne znaczenie wyrazów.
- Znajdziesz w słowniku znaczenia etymologiczne wyrazów.
- Poznasz zjawisko etymologii ludowej.

Przeczytaj

Etymologia – nauka o pochodzeniu wyrazów

Etymologia to dział językoznawstwa badający pochodzenie wyrazów oraz ich zmiany dotyczące budowy i znaczenia. W dociekaniach etymologicznych bierze się pod uwagę rodzinę wyrazów, z której pochodzi badany [leksem](#), i w ten sposób sprawdza się jego pochodzenie i znaczenie na przestrzeni wieków oraz tłumaczy się jego obecną formę. W przypadku wyrazów nieumotywowanych, czyli takich, dla których nie można znaleźć rodziny w danym języku, odpowiedników szuka się w językach pokrewnych. Mówimy wówczas o zapożyczeniach.

Zasada ta polega na tym, że aby orzec o wcześniejszym, czy wręcz pierwotnym znaczeniu danego wyrazu, trzeba zestawić z nim wyrazy, które zawierają ten sam [rdzeń](#), nawet jeśli różnorodne [procesy fonetyczne](#) spowodowały zmiany utrudniające spostrzeżenie pokrewieństwa, np. w parach wyrazów o wspólnym pochodzeniu: płot – pleść, bój – boisko. Co z tego wynika, to fakt, że dla etymologa najważniejsza jest forma: jeśli w dwóch wyrazach różnica głoskowa nie jest motywowana prawami lub zjawiskami fonetycznymi, to choćby wyrazy te miały podobne znaczenie, nie można uznać, że jeden powstał z drugiego, jak np. w parach niespokrewnionych wyrazów: nieboszczyk – niebo, kościół – kości. Z kolei z drugiej strony: nawet znaczna rozbieżność znaczeniowa między dwoma wyrazami nie świadczy jeszcze o tym, że nie istnieje między nimi związek etymologiczny. Przykładem mogą być słowa: *początek* i *koniec*, w praindoeuropejszczyźnie posiadające ten sam rdzeń różniący się tylko [obocznością głosek](#) (*ken : *kon), a zatem mające ze sobą więcej wspólnego, niż mogłoby się intuicyjnie wydawać.

Praojczyzna języków indoeuropejskich (kolor ciemnozielony). Jasnozielonym zaznaczono rozmieszczenie współczesnych języków indoeuropejskich.

Źródło: Joe Roe - File:Indo-European_steppe_homeland_map.svg, Wikimedia Commons, licencja: CC BY-SA 4.0.

Etymologiczne i realne znaczenia wyrazów

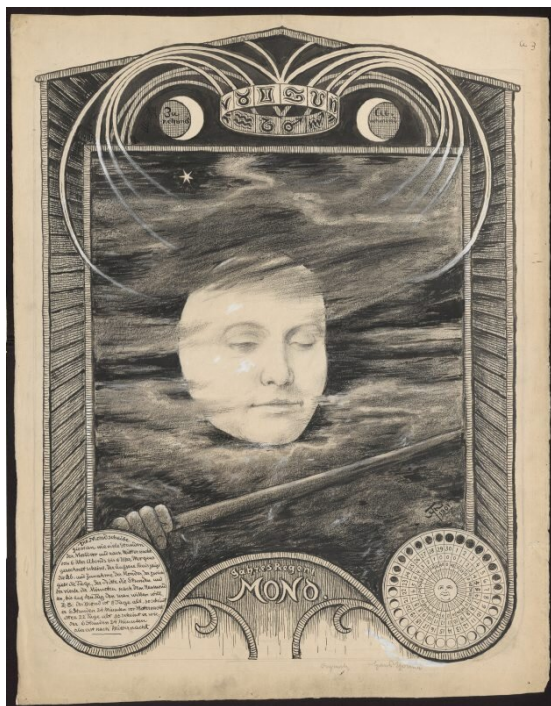
Znaczenie realne wyrazu, nazywane także słownikowym, to znaczenie, które dany wyraz ma obecnie i które można znaleźć w słowniku współczesnego języka (np. polskiego). **Znaczenie etymologiczne** to znaczenie najstarsze, pierwotne, związane z historycznym rozwojem języka, a odtwarzane przez specjalistów na podstawie m.in. budowy słotwórczej wyrazu, analizy porównawczej wyrazu z pokrewnymi formami w innych językach, czy wreszcie danych pozajęzykowych (np. z obszaru historii).

Znaczenie realne wyrazu jest niezależne od jego znaczenia etymologicznego. Najczęściej te dwa znaczenia różnią się od siebie, ale mogą również pokrywać się ze sobą. Przykładem takiego pokrywania się obu znaczeń jest wyraz *pluć*, którego dzisiejsze znaczenie – 'wyrzucać z ust ślinę lub flegmę' – kontynuuje znaczenie pierwotne, przypisywane przez językoznawców rekonstruowanej formie prasłowiańskiej **pl̥vati*.

Jako przykład różnicy między znaczeniem realnym a etymologicznym może posłużyć wyraz *święty*. Współcześnie wyraz ten jest używany w stosunku do osób lub rzeczy stanowiących przedmiot kultu religijnego. Tymczasem w staropolszczyźnie i dawniej

znaczyło tyle co ‘mocny’. Podobnie wyraz *ksiądz* pierwotnie nie miał nic wspólnego z chrześcijańskim duchownym; to znaczenie pojawiło się dopiero w średniowieczu w zachodniej słowiańszczyźnie, podczas gdy w języku prasłowiańskim i wczesnopolskim *księdzem* nazywano władcę, panującego, księcia. Zobacz obfitą w procesy fonetyczne historię tego zapożyczonego wyrazu:

1. podstawa etymologiczna z języka germańskiego: **kuningaz* ‘król’
2. epoka wczesnoprasłowiańska: **kъnęgъ* ‘władca’
3. epoka prasłowiańska: **kъnędzъ* ‘władca’
4. epoka przedpolska: *kniądz* ‘władca’
5. epoka staropolska: *ksiądz* ‘władca’ > *ksiądz* ‘duchowny’ (jako kalka z łac. *dominus* ‘pan’, którym określano również osoby duchowne).

Hans Thoma, *Księżyc*, 1901

Źródło: Muzeum Narodowe w Warszawie, domena publiczna.

Wyrazem pochodnym od *księdza* w znaczeniu ‘władca’ był *księżyc* z sufiksem słowotwórczym *-ic*, który po stwardnieniu spółgłoski *ż* przyjął formę *-yc*. Sufiks ten pełnił funkcję tworzenia nazw odojcowskich. Dlatego też pierwotnie *księżyc* oznaczał ‘syna księcia’, a ustabilizowanie się tego wyrazu jako nazwy ziemskiego satelity wynika ze słowiańskiego kultu przyrody, w tym m.in. księżyca.

Słowo *bydło* jest etymologicznie rzeczownikiem odczasownikowym, utworzonym w prasłowiańszczyźnie ze słowa **byti* ‘być’ za pomocą sufiksu *-dlo*. Współcześnie znaczy: ‘zwierzęta

hodowlane, rogacizna’. Jednak jeszcze w staropolszczyźnie wyraz ten miał znaczenie ‘posiadłość, majątek’ i pokrewny był słowu *bydlić* ‘mieszkać, żyć’. Historia semantycznego rozwoju słowa *bydło* przedstawia się według profesora Wiesława Borysia następująco:

‘miejsce pobytu, zamieszkania’ > ‘posiadłość, majątek’ > ‘zwierzęta hodowlane’

Ostatnie przejście znaczeniowe wymaga krótkiego wyjaśnienia. W dawnej Polsce o majątności gospodarza świadczył częstokroć inwentarz, traktowany również jako waluta. Jeśli zatem istniał związek między bogactwem a zwierzętami hodowanymi, zmiana znaczeniowa ‘majątek’ > ‘zwierzęta hodowlane’ miała rację bytu.

Etymologia ludowa

Oprócz naukowej etymologii występuje też zjawisko etymologii ludowej. Jest to błędne objaśnianie pochodzenia niektórych słów przez najprostsze skojarzenia z innymi. Tak np. *Sandomierz* niektórzy tłumaczą jako ‘miejsce, gdzie San domierza (dochodzi) do Wisły’. Naukowa etymologia jest w stanie udowodnić, że pierwotne znaczenie tej nazwy to po prostu ‘gród Sędomira’.

Józef Szermentowski, *Widok Sandomierza od strony Wisły*, 1855

Źródło: Wikimedia Commons, domena publiczna.

Czasem jednak fałszywe skojarzenia powodują trwałe zmiany o zasięgu ogólnojęzykowym. Dzisiaj nikt nie wątpi, że istnieje ścisły związek formalny między wyrazami *rozgrzeszyć* i *grzech*. W staropolszczyźnie jednak występuje tylko forma *rozrzeszyć* (o znaczeniu ‘rozwiązać’, por. [antynomiczne zrzeszyć](#)), bez *g*, dołożonego

później na podstawie wtórnego skojarzenia z rzeczownikiem *grzech*. Podobnie było w przypadku historii słowa *głaskać*. Z danych historyczno-porównawczych wynika, że pierwotna forma tego wyrazu brzmiała: *łaskać* (por. *łaska*). Ale przez podobieństwo do *gładzić* – podobieństwo znaczeniowe i brzmieniowe – powstała forma *głaskać*, w której inicjalne *g* jest etymologicznie nieuzasadnione.

Słownik

antynomia

sprzeczność między dwoma wykluczającymi się twierdzeniami, z których każde wydaje się prawdziwe i uzasadnione

leksem

wyraz lub wyrażenie traktowane jako jednostka słownikowa

oboczność głosek

wymiana głosek w różnych formach tego samego wyrazu, np. pole : pól, o : ó

procesy fonetyczne

zmiany w zakresie brzmienia wyrazu (fonetyki); główne procesy fonetyczne to: uproszczenie grupy spółgłoskowej, ubezdźwięcznienie, udźwięcznienie, zmiękczenie (palatalizacja), upodobnienie

rdzeń

najmniejsza, niepodzielna słowotwórczo część wyrazu, jego główny morfem

Audiobook

Źródło: Tadeusz Milewski, *Językoznawstwo*, Warszawa 1975, s. 201–202.

” Tadeusz Milewski

Językoznawstwo

Języki narodowe, jak polski czy francuski, obejmują elementy dwóch różnych rodzajów, a mianowicie w każdym z nich istnieje język ogólny używany przez wszystkich, obok niego zaś języki specjalne, czyli żargony poszczególnych zawodów i środowisk. Język ogólny i języki specjalne mają wspólny system fonologiczny i syntaktyczny, a różnią się od siebie głównie słownictwem. Otóż jedną z najważniejszych przyczyn zmian znaczeniowych wyrazów są ciągle ich zapożyczania przez język ogólny z języków specjalnych i na odwrót przez języki specjalne z języka ogólnego.

Pociąga to za sobą ważne konsekwencje. Wyrazy przechodzące z języka ogólnego do żargonu zwężają i precyzują swe znaczenie, a gdy na odwrót przechodzą one z żargonu do języka ogólnego, zakres ich staje się ogólniejszy, a treść uboższa. Przyczyna tego zjawiska jest łatwa do odgadnięcia. Żargony funkcjonujące na tle stosunkowo nielicznych i dokładnie sprecyzowanych sytuacji ograniczają znaczenie wyrazów do tych ciasnych możliwości, język ogólny natomiast używany w sytuacjach o wiele bardziej różnorodnych rozszerza to znaczenie do ich zakresu. [...] wyraz *osnowa* używany jest dotąd w środowisku tkaczy dla oznaczenia równoległych nici, w które warsztat tkacki wplata poprzecznie wątek. Wyrazy te przeniesione z żargonu tkaczy do języka ogólnego nabrały bardziej ogólnego, abstrakcyjnego znaczenia. Stały się one

[synonimami](#) o znaczeniu 'pasma, ciąg', np. ośnowa myśli, wątek rozumowania.

Zdarzają się wreszcie wypadki kolejnego zwężania i rozszerzania wartości wyrazu, co daje w rezultacie jak gdyby przenośnię. I tak np. staro-wysoko-niemiecki wyraz *marahskalk* 'chłopak do koni', przechodząc we wczesnym średniowieczu z języka ogólnego do języka specjalnego francuskiego dworu królewskiego, przybrał węższe znaczenie 'królewski funkcjonariusz opiekujący się końmi, koniuszy'. Ten sam wyraz, przechodząc następnie z powrotem do języka ogólnego, rozszerzył swe znaczenie w innym kierunku i stał się wysokim tytułem wojskowym w ogóle: francuskie *marechal*. Wyraz ten zapożyczony do języka polskiego został rozszerzony nawet na dostojników świeckich, np. *marszałek sejmu*.

marahskalk
chłopak do koni

marechal

**marszałek
sejmu**

Znaczenie wyrazu

Źródło: Englishsquare.pl sp. z o.o., licencja: CC BY-SA 3.0.

Zmiany w systemie stylistycznym języka związane są zazwyczaj ze zmianami słownikowymi, z wędrówkami społecznymi wyrazów, które

znów są wywołane w dużym stopniu przez czynniki emocyjne. Wyrazy używane w kierowniczych warstwach społeczeństwa rozszerzają się częstokroć głównie dzięki prestiżowi, który posiadają jako wyrazy „wytworne”, z drugiej strony znów wyrazy z języka warstw niższych wchodzą do języka ogólnego dzięki świeżości swych asocjacji wyobrażeniowych i uczuciowych. Dostawszy się w tych warunkach do nowego środowiska, wyraz znajduje w nim formę miejscową mającą tę samą co on wartość słownikową, a więc swój synonim. Otóż z dwu takich synonimów albo jeden jako niepotrzebny ginie, albo zmienia swe znaczenie. W tym ostatnim wypadku synonim pochodzący z języka o „wyższym” prestiżu społecznym nabiera przy zróżnicowaniu znaczeń wartości dostojniejszej, wyraz zaś z dialektu społecznie „niższego” zepchnięty i ponizony otrzymuje odcień wulgarny i trywialny. [...]

Innego typu zmianą równocześnie systemu słownikowego i stylistycznego języka jest ewolucja funkcji polskiego wyrazu *pan*. Powstał on ze skrócenia wyrazu *żupan*, który był zapożyczeniem z języków tureckich. *Żupan* > *pan* oznaczał w I tysiącleciu n.e. urzędnika chana awarskiego wybierającego daninę. Po upadku państwa Awarów w VIII w. n.e. omawiany wyraz stracił swą pierwotnie precyzyjną wartość i przeszedł z czasem na nazwę urzędnika grodzkiego, tj. kasztelana, np. *pan krakowski* ‘kasztelan krakowski’. Przechodząc z ciasnego języka urzędowego do języka ogólnego, wyparł *pan* w XV w. dawniejszego *gospodzina* i przejął jego zasadnicze znaczenie ‘głowy domu, posiadacza, władcy’. Początkowo per *pan* zwracano się tylko do *Pana Boga* i *pana króla*, do innych mówiono per *ty*. Dopiero z czasem *pan* stał się podmiotem zwrotów grzecznościowych zawierających czasownik w 3. os., np. *czy pan spał?* zamiast *czy spałeś?* Jako forma grzecznościowa należąca do

systemu stylistycznego języka wyraz *pan* niezmiernie się rozpowszechnił, tak że dziś każdy jest panem”.

Źródło: Tadeusz Milewski, *Językoznawstwo*, Warszawa 1975, s. 201–202.

Polecenie 1

W jaki sposób zmienia się znaczenie wyrazów, które przechodzą z języka ogólnego do żargonu, a w jaki - tych, które przechodzą z żargonu do języka ogólnego? Czym jest to podyktowane?

Polecenie 2

Wyjaśnij etymologię słowa *pan*.

Sprawdź się

Pokaż ćwiczenia:

Ćwiczenie 1

Ćwiczenie 2

Wyjaśnij, czym różni się znaczenie etymologiczne wyrazu od znaczenia realnego.

Ćwiczenie 3

Zdefiniuj pojęcie ludowej etymologii, używając m.in. następujących słów: nienaukowy, błędny, skojarzenia.

Ćwiczenie 4

Ćwiczenie 5

Zaznacz właściwą etymologię dla poniższych wyrazów. Skorzystaj ze słownika etymologicznego.

Ćwiczenie 6

Zapoznaj się z fragmentem [Ortyli Maciejowskiego](#) z XV w., w którym pojawia się wyraz ojczyzna w swoim znaczeniu etymologicznym. Następnie:

1. Określ znaczenie realne wyrazu *ojczyzna*.
2. Określ znaczenie etymologiczne wyrazu *ojczyzna*.
3. Zapisz wyraz, od którego pochodzi słowo *ojczyzna*.

” Ortyle z rękopisu Biblioteki Baworowskich tzw. Maciejowskiego

Tedy rzekła młodsza siostra: Gdysmy obiedwie
rownie rodzone u jednej macierze i od jednego
ojca a między siostrami nie dawności
roku i dnia o ojczyznę ani o macierzynę,
azali mnie niepodobniej stare tu siedzące wieść,
co maja świaczyć i toż jim<i> dokonać podług
prawa, iżem nie oddzielona, niżliby kto mógł
mnie moje ojczyznę odwieść którą przysięga,
czyli co jest prawo?

Źródło: *Ortyle z rękopisu Biblioteki Baworowskich tzw. Maciejowskiego*, [w:] *Biblioteka zabytków polskiego piśmiennictwa średniowiecznego*, Kraków 2006.

Ćwiczenie 7

Zapoznaj się z poniższym fragmentem hasła *sam* ze słownika etymologicznego i określ, w jakim stopniu znaczenie realne wyrazu *sam* pokrywa się z jego znaczeniem etymologicznym.

” Wiesław Boryś

Słownik etymologiczny języka polskiego

sam od XIV w. [...] ‘istniejący osobno, oddzielony, pozostawiony bez innych, bez opieki, bez towarzystwa, samotny, odosobniony’, ‘działający, występujący samodzielnie, ulegający samoistnie jakiemuś procesowi, zmianie, przekształceniu’. [...] Psł. **samъ* ‘nie mający towarzystwa, taki, któremu nie towarzyszą inne przedmioty, samotny, osamotniony’. [...] Wyraz jest często pierwszym członem złożeń, np. *samodział* od XV w. ‘sukno domowej roboty’, *samodzielny*, *samoistny*, *samorząd*, *samorządny*. Zob. *samiec*, *samotny*.

Źródło: Wiesław Boryś, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków 2005, s. 538.

Ćwiczenie 8

Które ze znaczeń wyrazu: etymologiczne czy realne można uznać za właściwe? Wyraż swoje zdanie na ten temat. Sformułuj wniosek i uzasadnij swoje stanowisko.

Dla nauczyciela

Autor: Anna Grabarczyk

Przedmiot: Język polski

Temat: Etymologiczne a realne znaczenie wyrazów

Grupa docelowa:

Szkoła ponadpodstawowa, liceum ogólnokształcące, technikum, zakres podstawowy i rozszerzony

Podstawa programowa:

Zakres podstawowy

Treści nauczania – wymagania szczegółowe

I. Kształcenie literackie i kulturowe.

2. Odbiór tekstów kultury. Uczeń:

1) przetwarza i hierarchizuje informacje z tekstów, np. publicystycznych, popularnonaukowych, naukowych;

2) analizuje strukturę tekstu: odczytuje jego sens, główną myśl, sposób prowadzenia wywodu oraz argumentację;

III. Tworzenie wypowiedzi.

2. Mówienie i pisanie. Uczeń:

1) zgadza się z cudzymi poglądami lub polemizuje z nimi, rzeczowo uzasadniając własne zdanie;

4) zgodnie z normami formułuje pytania, odpowiedzi, oceny, redaguje informacje, uzasadnienia, komentarze, głos w dyskusji;

Zakres rozszerzony

Treści nauczania – wymagania szczegółowe

II. Kształcenie językowe.

2. Zróżnicowanie języka. Uczeń: spełnia wymagania określone dla zakresu podstawowego, a ponadto:

1) rozumie i wyjaśnia różnicę między etymologicznym a realnym znaczeniem wyrazu;

Kształtowane kompetencje kluczowe:

- kompetencje cyfrowe;
- kompetencje osobiste, społeczne i w zakresie umiejętności uczenia się;
- kompetencje obywatelskie;
- kompetencje w zakresie rozumienia i tworzenia informacji;
- kompetencje w zakresie wielojęzyczności.

Cele operacyjne. Uczeń:

- wyjaśnia, czym jest etymologia;
- omawia realne znaczenie wyrazów;
- wyjaśnia różnicę między etymologicznym a realnym znaczeniem wyrazów;
- podaje różnice między naukową a ludową etymologią;
- tworzy mapę myśli podsumowującą wiedzę z lekcji.

Strategie nauczania:

- konstruktywizm;
- konektywizm.

Metody i techniki nauczania:

- ćwiczeń przedmiotowych;
- z użyciem komputera;
- mapa myśli.

Formy pracy:

- praca indywidualna;
- praca w parach;
- praca całego zespołu klasowego.

Środki dydaktyczne:

- komputery z głośnikami, słuchawkami i dostępem do internetu;
- zasoby multimedialne zawarte w e-materiale;
- tablica interaktywna/tablica, pisak/kreda.

Przebieg lekcji

Faza wprowadzająca:

1. Nauczyciel wprowadza uczniów w tematykę zajęć:

Grecki wyraz *etymologia* wywodzi się ze słów *étymos* - prawdziwy i *lógos* - słowo. Oznaczał on więc prawdziwe znaczenie słowa. Polski wyraz *etymologia* używany jest w dwóch znaczeniach. Po pierwsze określa się nim dział językoznawstwa, który zajmuje się badaniem pochodzenia wyrazów oraz ich znaczeń, ale oznacza on również objaśnianie genezy jednego, konkretnego wyrazu, a także jego przemian znaczeniowych i fonetycznych. Etymologia zrodziła się zapewne z ludzkiej ciekawości. Od dawna rozumiano już bowiem, że język nie jest tworem stałym i ulega ciągłym przemianom. Ludzie więc początkowo próbowali wyjaśniać te zmiany, opierając się na swojej intuicji i pomysłowości.

2. Wyświetlenie na tablicy tematu i celów zajęć oraz wspólne z uczniami ustalenie kryteriów sukcesu.

Faza realizacyjna:

1. Uczniowie indywidualnie zapoznają się z treściami w sekcji „Wprowadzenie” oraz „Przeczytaj”. Następnie nauczyciel zadaje uczniom pytania:

- Czym jest etymologia?
- Jaka jest różnica między etymologicznym a realnym znaczeniem wyrazu?
- Jakie są różnice między naukową a ludową etymologią?

2. **Praca z multimediami.** Nauczyciel głośno odtwarza nagranie z sekcji „Audiobook”.

Uczniowie samodzielnie zapoznają się z wyjaśnieniami trudniejszych wyrazów z tekstu. Następnie w parach wykonują oba polecenia.

3. Prowadzący zapowiada uczniom, że w kolejnym kroku będą rozwiązywać ćwiczenia – od najprostszych do najtrudniejszych (1-6). Każdy z uczniów robi to samodzielnie. Po ustalonym czasie wybrani uczniowie przedstawiają odpowiedzi, a reszta klasy wspólnie ustosunkowuje się do nich. Nauczyciel w razie potrzeby koryguje odpowiedzi, dopowiada istotne informacje, udziela uczniom informacji zwrotnej.

Faza podsumowująca:

1. Na zakończenie lekcji nauczyciel prosi uczniów o stworzenie mapy myśli jako podsumowania omawianych zagadnień. Wybrani lub chętni uczniowie wypisują swoje propozycje na tablicy. W ramach podsumowania wszyscy uczestnicy lekcji biorą udział w omówieniu zgromadzonych zapisów.

2. Nauczyciel ponownie odczytuje temat lekcji i inicjuje krótką rozmowę na temat kryteriów sukcesu.

Praca domowa:

1. Uczniowie wykonują ćwiczenia interaktywne 7 i 8. Przygotowują uzasadnienia poprawnych odpowiedzi.

Materiały pomocnicze:

- Kazimierz Polański, hasła: znaczenie etymologiczne wyrazu; znaczenie realne wyrazu, w: *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*, red. Kazimierz Polański i in., Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo, Wrocław 1999, wyd. 2 popr. i uzp., s. 697–698.
- Wiesław Boryś, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Wydawnictwo Literackie 2005.

Wskazówki metodyczne

- Uczniowie mogą przed lekcją zapoznać się z multimediami z sekcji „Audiobook”, aby aktywnie uczestniczyć w zajęciach i pogłębiać swoją wiedzę.